

Матвеева Антаніна Мікалаеўна
Полацкі дзяржаўны ўніверсітэт
імя Еўфрасінні Полацкай
e-mail: a.yemialyanchyk@psu.by

**Баладны матыў дрэваў на магіле закаханых
у еўрапейскім фальклоры**

***Анотацыя.** У артыкуле даследуецца матыў дрэваў на магіле закаханых у еўрапейскіх фальклорных баладах (AaTh E631.0.1. «Twining branches grow from graves of lovers»). Закранаецца пытанне паходжання матыва і яго пашырэння. Прадстаўлены разбор сюжэтаў найбольш распаўсюджаных варыянтаў беларускіх народных балад, у якіх змяшчаецца дадзены матыў (на падставе інварыянтаў складзеныя сціслыя пераказы сюжэтаў, дапоўненыя варыянтамі, якія сустракаюцца з меншай частотнасцю). Зробленыя высновы пра адметныя і агульнаеўрапейскія рысы матыва ў беларускіх баладах.*

***Ключавыя словы:** народная балада, беларускі фальклор, еўрапейскі фальклор, дрэвы на магіле закаханых.*

***Abstract.** The article analyses the motif of trees on the lovers' grave in European folk ballads (AaTh E631.0.1. "Twining branches grow from graves of lovers"). The article touches upon the question of the origin of this motif and its dissemination. It also provides an analysis of the plots of the most widespread variants of Belarusian folk ballads, in which this motif is presented (on the basis of invariants, summary retellings of the plots have been made, supplemented by variants that occur with less frequency). Conclusions are made about the specific and common European features of the motif in Belarusian ballads.*

***Keywords:** folk ballad, Belarusian folklore, European folklore, twining branches, graves of lovers.*

Матыў дрэваў на магіле закаханых з'яўляецца надзвычай вядомым і шырока распаўсюджаным як у фальклорнай, так і літаратурнай традыцыі. У каталогу фальклорных матываў Аарнэ-Томпсана ён належыць да тыпу E631.0.1. «Twining branches grow from graves of lovers» [1, с. 943], які аб'ядноўвае сукупнасць матываў пра пераплецення веткі раслін, якія з'явіліся на магілах закаханых пасля іх трагічнай смерці – і такім чынам аб'ядналі іх, што ў выніку розных абставін не было мажлівым пры іх жыцці.

Навукоўцы лічаць, што гэты матыў мае вельмі даўнюю гісторыю і ўзыходзіць да французскіх паданняў пра Трыстана і Ізольду, якія былі вядомыя яшчэ нават да ўзнікнення жанра балады. Дадзены матыў адносіцца да міжнародных, вандроўных. Ён сустракаецца па ўсёй Еўропе і нават у Азіі. На карце з базы дадзеных фальклорных матываў, створанай Ю. Я. Бярозкіным, можна пабачыць арэал пашырэння матыву дрэваў на магіле закаханых [2] (малюнак 1).

Малюнак 1. – Арэал пашырэння матыву дрэваў на магіле закаханых (чырвонымі кропкамі адзначаны культуры, для якіх характэрны матыў) [2]

Л. Вардзяш, вядомы даследчык еўрапейскай балады, адзначае, што матыў раслін на магілах закаханых вядомы ў Іберыі, Англіі, Даніі, Брэтані, Венгрыі, Славакіі, Украіне, Сербіі, Харватыі і Балгарыі [3, с. 75]. Вучоны лічыць, што гэты матыў першапачаткова з'явіўся на тэрыторыі Францыі, адкуль у пятнаццатым стагоддзі ён распаўсюдзіўся на поўдзень і ўсход (на тэрыторыю былой Югаславіі), а адтуль на поўнач (у венгерскіх баладных рэгіёнах). У той жа час ён перамясціўся на захад (у Іспанію і Партугалію) і, нарэшце, патрапіў у Англію і Шатландыю, дзе стаў больш за ўсё распаўсюджаным [3, с. 75].

Таму перш за ўсё хацелася б звярнуцца да аднаго з варыянтаў англійскай балады «Lord Lovel», апублікаванай Ф. Дж. Чайльдам у яго зборніку англійскіх і шатландскіх балад [4, с. 162]. Сюжэт у ёй выглядае наступным чынам: лорд развітваецца са сваёй жонкай і збіраецца паехаць у іншаземныя краіны. Аднак га-лоўнага героя пераследуюць змрочныя прадчуванні, таму ён вяртаецца на радзіму. Лорд чуе пахавальны звон, і людзі паведамляюць яму пра смерць жонкі. Ён загадвае адкрыць труну, цалуе жонку і памірае. Пару хаваюць з розных бакоў храма, аднак з іх цел вырастаюць кветкі (чырвоная ружа і белая шыршына), якія ўздымаюцца ўверх, да самай столі, і цесна пераплятаюцца паміж сабой. У Даніі існуюць балады з вельмі падобным сюжэтам, у якіх паўтараецца матыў аб'яднання закаханых пасля смерці – іх таксама хаваюць каля храма, і з іх цел вырастаюць лілеі –

зялёная і залатая [5, с. 143]. Акрамя гэтага, матыў раслін на магіле закаханых вядомы ў шведскім фальклоры – як прыклад, можна прывесці балады «Hertig Fröjdenborg och Fröken Adelin» [6, с. 95], «Lilla Rosa» [6, с. 112].

Баладны матыў кветак на магілах закаханых таксама сустракаецца ў венгерскім і партугальскім фальклоры. У баладах, дзе ён прысутнічае, распавядаецца пра перашкоду, праз якую закаханыя не могуць быць разам пры жыцці – часцей за ўсё яна заключаецца ў іх розным сацыяльным статусе. Так, у венгерскай баладзе «Kata Kádár», апісанай Лайошам Вардзьяшам, хлопец са знатнай сям’і просіць маці, каб тая дазволіла яму ажаніцца з сельскай дзяўчынай, якую ён кахае. Маці забараняе сыну рабіць гэта і загадвае яму ажаніцца з дачкой лорда. Пасля таго, як хлопец вяртаецца з падарожжа, ён даведваецца, што яго маці загадала ўтапіць яго каханую ў бяздонным возеры. Няшчасны сын просіць пастуха паказаць яму гэтае возера і скончвае жыццё самагубствам. Яго маці загадвае падняць целы хлопца і дзяўчыны з возера і хавае іх па розныя бакі храма. Пасля таго, як на магілах вырастаюць кветкі, яна зрывае іх. Адна з кветак пачынае прамаўляць і праклінае маці, якая стала прычынай няшчаснага лёсу і смерці закаханых [5, с. 135]. У партугальскіх баладах мы можам назіраць падобную сітуацыю – прычынай канфлікта там таксама з’яўляецца розны сацыяльны статус закаханых. Бедны рыцар закаханы ў дачку караля, але кароль не дазваляе ім ажаніцца. Пасля таго, як хлопец і дзяўчына паміраюць, а на іх магілах вырастаюць кветкі, кароль знішчае іх. Тады са знішчаных кветак вылятаюць птушкі (два галубы альбо голуб і арол), якія сведчаць пра тое, што каханне засталася бессмяротным [5, с. 144].

У балгарскай версіі балады ўзнікае матыў атручвання дзяўчыны свякроўю. Пасля таго, як на магілах закаханых вырастаюць кветкі, свякроў палівае гарачай вадой кветку, якая вырасла на магіле дзяўчыны. З яе вылятае птушка і ўздываецца ў неба [5, с. 145]. Т. А. Агапкіна адзначае, што «балады пра няшчасных закаханых шырока вядомыя таксама ў паўднёваславянскай традыцыі: тут у іх часта фігуруюць не толькі дрэвы, але таксама павойныя расліны. У запісе з р-на Разграда (паўн.-усх. Балгарыя) маці дзяўчыны зрубіла яліну і явар, у якія пераўтварыліся закаханыя, і тады на іх месцы з’явіліся два плюшчы і звліся ў адно цэлае» [7, с. 536].

Беларуская даследчыца Л. М. Салавей адзначае, што балады з даследуемым матывам, якія існуюць у Славакіі, вельмі блізкія да заходнеўкраінскіх і беларускіх варыянтаў балад. Галоўнае адрозненне заключаецца ў тым, што ў славацкіх баладах маці застаецца пакараная за сваё злачынства тым, што памірае толькі яе сын, пасля таго, як выпівае з яе рук атруту [8, с. 121].

Д. М. Балашоў звярнуў увагу на разнастайнасць раслін, якія з’яўляюцца ў баладах з даследуемым матывам: у Англіі гэта звычайна бяроза і шыпшына (радзей – шыпшына і ружа); у Швецыі – ружа і ліпа, дзве ліпы, дзве лілеі альбо дзве ружы; у Нарвегіі – дзве лілеі; у Даніі – дзве ружы, дзве лілеі, у Партугаліі –

кіпарыс і апельсін, сосны, сасна і трыснёг, аліва і сасна, гваздзіка і сасна; у Сербіі – яліна і ружа [9, с. 99].

Такім чынам, мы можам пабачыць, што сюжэты апісаных вышэй еўрапейскіх балад аб'ядноўвае матыў раслін, якія выраслі з целаў закаханых. Нязменнымі з'яўляюцца такія элементы, як трагічная смерць хлопца і дзяўчыны, іх пахаванне ў розных месцах, а таксама з'яўленне раслін на іх магілах, якія пераплятаюцца, сімвалізуючы бессмяротнасць кахання. Акрамя гэтага, у баладах часта фігуруе антаганіст у асобе сваяка і акт знішчэння раслін.

Для таго, каб вызначыць падабенства беларускіх балад з еўрапейскімі, варта вылучыць асноўныя структурна-семіятычныя адзінкі, з якіх складаюцца найбольш пашыраныя варыянты беларускіх балад, у якіх змяшчаецца матыў дрэваў на магілах закаханых. Для гэтага было створана сціслае апісанне двух розных рэдакцый сюжэтаў, створанае на падставе матэрыялу, які быў апублікаваны ў першым томе «Беларускай народнай творчасці», прысвечанаму баладам [10, с. 448–542].

Першая рэдакцыя:

1. Галоўны герой едзе на Русь (альбо Украіну), каб ажаніцца (альбо выпраўляецца ў салдаты).

2. Ён парушае звычай – перад ад'ездам забываецца пакланіцца маці.

3. Праз тры гады галоўны герой вяртаецца і прывозіць з сабой жонку.

4. Маці сустракае сына з нявесткай з двума кубкамі: у адным – зялёнае віно для сына, у другім – горкая атрута для нявесткі.

5. Сын вылівае віно пад каня і выпівае атруту разам са сваёй жонкай.

6. Галоўны герой звяртаецца да маці: «Не ўмела, маці, нас мілаваці, // Умей жа, маці, нас пахаваці» [10, с. 450] і просіць, каб іх з жонкай пахавалі ў адным месцы.

7. Маці не слухае сына і хавае закаханых у розных месцах: сына – перад касцёлам, а нявестку – за касцёлам (альбо перад царквой і за царквой, пры даліне і ў балаціне).

8. На магілах закаханых вырастаюць дрэвы: у хлопца – дуб альбо явар, у дзяўчыны – бяроза.

9. Дрэвы хіляцца адно да аднаго і пераплятаюцца галінамі.

10. Людзі, якія праходзяць каля дрэваў, дзівяцца гэтаму цуду.

Л. М. Салавей лічыць, што гэтая рэдакцыя балады, рааспаўсюджаная перш за ўсё на Поўначы Беларусі, з'яўляецца найбольш архаічнай [8, с. 121]. Пра гэта сведчыць прыведзенае ў ёй тлумачэнне канфлікту: ён выкліканы парушэннем сынам звычаю пакланіцца маці. Гэты матыў пашыраны і ў іншых беларускіх баладах. Цікава, што сустракаюцца варыянты балады, у якіх сын кланяецца маці ўжо пасля таго, як выпівае атруту: «Ой, выпіў, выпіў, ды пасланіўся, // Роднай матулі ды пакланіўся» [10, с. 450].

У некаторых варыянтах балада дапаўняецца эпізодам прывітання маладых, у якім раскрываецца стаўленне маці да нявесткі [10, с. 455]:

«– Ці рада, мама, мною, ці рада, мама, мною,
Вой, ды ці рада ты маёй жаною?
– Я рада, сын, табою, я рада, сын, табою,
Толькі я не рада тваёю жаною.
Пасадзіла сына на куце ў куточку,
Маладу нявесту – ў парозе з краёчку.
Паставіла сыну салодкага мёду,
Маладой нявестцы – халодную воду.
Усе людзі гуляюць, ўсе людзі смяюцца,
А ў маладой нявестачкі слёзачкі льюцца»

Цікаўнасць выклікае адзін з варыянтаў балады, у якім сын сам просіць маці вынесці тры кубкі [10, с. 466]:

«Ох, і сын маці рэчы гаварыў:
– Ты выйдзі, маці, дзяцей вітаці,
Ох, ты вынесі тры кубачкі,
Да тры кубачкі, тры наліўчастых.
У первым кубачку зеляно віно,
У другім кубачку да салодкі мёд,
У трэцім кубачку да й атрутушка.
Ох, і маць сына да й паслухала:
Выхадзіла яна дзяцей вітаці,
Вынасіла яна да тры кубачкі...
...Сыну паднесла зеляна віна,
А сама й выпіла да салодкі мёд,
А нявестушка – да й атрутушкі.»

Апісанне пахавання закаханых пабудавана на паралелізме: па хлопцу плачуць маці і сястрыцы, па дзяўчыне – рабая зязюля; хлопца хаваюць у нядзелю, дзяўчыну – у панядзелак; хлопца вязуць на трох (у некаторых варыянтах чатырох, шасці, сямі) конях, дзяўчыну – на храмой кабыле; труну для хлопца робяць з сасновых дошак, для дзяўчыны – з горкай асіны; хлопца апранаюць у тонкую кашулю, дзяўчыну – у зрэбную сарочку; хлопца вязуць гасцінцам, дзяўчыну – балотам.

Дрэвы, якія вырастаюць на магілах закаханых, відавочна ўвасабляюць мужчынскі і жаночы пачатак. Т. А. Агапкіна адзначае, што «у фальклоры, міфалогіі і мове сфарміраваліся ўстойлівыя пары, накшталту дуб – бяроза, дуб – ліпа, явар – вярба і г.д., якія сімвалізуюць яднанне жаночага і мужчынскага пачаткаў. З іх дапамогай апісваліся і часткова рэгуляваліся адносіны полаў. Напрыклад, у розных рэгіёнах Заходняй і Усходняй Славіі былі вядомыя прыёмы любоўнай

магіі, у якіх для звядзення хлопца і дзяўчыны (жанчыны і мужчыны) выкарыстоўвалі адвар, які настойвалі на шчэпках ці кары, знятых у тым месцы, дзе зрасліся адзін з адным “мужчынскае” і “жаночае” дрэвы» [7, с. 506].

У некаторых варыянтах сюжэт балады дапаўняецца рэакцыяй маці на тое, што пасля смерці закаханых дрэвы перапляліся: яна ссякае і паліць явар і бярозу, альбо паліць толькі бярозу, а з явара робіць гуслі.

Другая рэдакцыя:

1. Маці сама жэніць сына, але ёй не падабаецца нявестка.
2. Раніцай яна будзіць усю сям’ю, а нявестку – не.
3. Дзяўчына здагадваецца пра гэта, устае раней за свякроў, ідзе пасвіць коней (альбо валоў) і прасці кужаль. Пачынае плакаць.
4. Яе муж чуе голас і запытвае, хто гэта плача.
5. Ён загадвае запрэгчы коней і едзе да дубровы, каб забраць з сабой каханую.
6. Жонка сядзе да мілага на павозку. Падчас вяртання дадому хлопца з дзяўчынай пераследуюць перашкоды: ломяцца колы, рвуцца пастаронкі, заяц перабягае дарогу, у выніку чаго конь ламае нагу.
7. Маці сустракае дзяцей з мёдам, віном і чамярыцай. Хлопец і дзяўчына выпіваюць напоі і разам паміраюць.
8. Маці раскайваецца, што забіла дзяцей.
9. Хлопца хаваюць у касцёле пры аўтары, дзяўчыну – пад касцёлам на цвінтары.
10. На магілах закаханых садзяць явар і ліпу (альбо бярозу). Дрэвы пераплятаюцца паміж сабой.
11. У нядзелю людзі ідуць у касцёл і дзівуюцца цудам.

Гэтая рэдакцыя балады, па меркаванні Л. М. Салавей, з’яўляецца больш познім [8, с. 121]. У ім з’яўляецца матыў раскаяння маці. Калі ў першай рэдакцыі старажытнасць балады «пацвярджаецца не толькі спосабам тлумачэння канфлікту, але яшчэ і тым, што маці не раскайваецца ў сваіх дзеяннях, а ссякае нават дрэвы на магілах сына і нявесткі, ... дзейнічае як неабмежаваная ўладарка, язычніца, якая не лічыцца з хрысціянскім заповітам “не забі”» [8, с. 124], то ў другой рэдакцыі мы ўжо можам назіраць падобныя радкі:

«Не хадзіла маці сем год у цэркву,
На восьмым гаду пайшла у цэркву.
А ў цэркву йдучы, йна забачыла,
А з цэрквы йдучы, йна заплакала
– Знаць вы, дзетачкі, дужа любіліся,
Чэраз цэркаўку сашчапіліся»

Цікава, што ў некаторых варыянтах балады дзяўчына (а часам і хлопец) ведаюць пра тое, што дома іх ужо чакае атрута і смерць, але, нягледзячы на гэта,

пакорліва адпраўляюцца насустрач свайму лёсу. Сустрадаецца варыянт балады, у якім хлопец сустракае маці ў полі, не паспеўшы прыехаць дадому [10, с. 481]:

«Еду поле я і другое,
На трэцяе ўз'езджаю,
Сваю матку сустракаю.
Ідзе матка із піўніцы,
Нясе віна дзве шклянцы.
Яны ж абоя напіліся,
Да зямліцы скланяліся».

Можна заўважыць, што галоўнае адрозненне ў двух рэдакцыях балад заключана ў пачатку, сцэна ж атручвання і пахавання сына і яго жонкі, а таксама з'яўлення і перапляцення дрэваў амаль аднолькавая ва ўсіх варыянтах.

Такім чынам, можна зрабіць выснову, што матыў раслін на магілах закаханых шырока распаўсюджаны ў еўрапейскіх народных баладах. Іх змест вар'іруецца, але нязменнымі з'яўляюцца такія элементы, як трагічная смерць хлопца і дзяўчыны, іх пахаванне ў розных месцах, а таксама з'яўленне раслін на іх магілах, якія пераплятаюцца, сімвалізуючы бессмяротнасць кахання.

Беларускія балады, у якіх распаўсюжаны матыў дрэваў на магілах закаханых, маюць тыпалагічную роднасць з еўрапейскімі. Іх аб'ядноўвае існаванне перашкоды, праз якую закаханыя не могуць быць разам, іх пераўвасабленне ў расліны і аб'яднанне пасля смерці. Галоўнае адрозненне заключаецца ў тым, што ў еўрапейскім фальклоры на магілах пераважна вырастаюць кветкі, а ў беларускім – дрэвы, якія атаясамліваюцца з мужчынскім і жаночым пачаткам. Акрамя гэтага, у найбольш ранняй рэдакцыі балады ўзнікненне канфлікту і жорсткія паводзіны маці матывуюцца тым, што галоўны герой парушыў звычай і мусіць быць за гэта пакараны.

Літаратура

1. Thompson, S. Motif-index of folk-literature : a classification of narrative elements in folktales, ballads, myths, fables, mediaeval romances, exempla, fabliaux, jest-books, and local legends / S. Thompson. – Bloomington : Indiana University Press, 1955-1958. – 2465 p.
2. Березкин, Ю. Е. Тематическая классификация и распределение фольклорно-мифологических мотивов по ареалам // Ю. Е. Березкин, Е. Н. Дувакин // ruthenia.ru [Электронный ресурс]. – 2023. – Режим доступа: <https://www.ruthenia.ru/folklore/berezkin/>. – Дата доступа: 13.11.2023.
3. Vargyas, L. Hungarian Ballads and the European Ballad Tradition / L. Vargyas. – Budapest : Akademiai Kiado, 1983. – 304 p.
4. English and Scottish Ballads, Volume II / ed. F. J. Child. – Boston : Little, Brown And Company, 1857. – 402 p.
5. Vargyas, L. Hungarian Ballads and the European Ballad Tradition II / L. Vargyas. – Budapest : Akademiai Kiado, 1983. – 960 p.

6. Geijer, E. G. Svenska folkvisor / E. G. Geijer, A. A. Afzelius. – Stockholm : Haeggström, 1880. – 536 p.
7. Агапкина Т. А., Деревья в славянской народной традиции: Очерки / Т. А. Агапкина. – М. : Индрик, 2019. – 656 с.
8. Салавей, Л.М. Беларуская народная балада / Л.М. Салавей; рэд. К.П. Кабашнікаў. – Мінск : Навука і тэхніка, 1978. – 192 с.
9. Балашов, Д. М. "Василий и Софья" (Баллада о гибели влюбленных) / Д. М. Балашов // Вопросы литературы и народного творчества. – 1962. – № 35. – С. 92–106.
10. Балады ў дзвюх кнігах, кн.1 / рэд. К.П. Кабашнікаў, В.І. Ялтаў. – Мінск : Навука і тэхніка, 1977. – 784 с.